

Religieuze parken: tuinen van devotie

Paulina de Nijs

De term 'religieus park' doet denken aan een verschijnsel van lang vervlogen tijden. Toch zijn er in Nederland nog zo'n vierentwintig te vinden. Elk van hen is uniek in zijn soort en toch hebben ze allemaal wat gemeen: er heerst stilte, het is er groen en er staan kunstwerken van grote cultuurhistorische en religieuze waarde.

Het is een typisch katholiek verschijnsel en menig misdienaar of communicant zal zich de grote tuinen met de vele beelden erin nog kunnen herinneren. Je bad er de kruisweg, terwijl je langs de reliëfs of beeldengroepen liep, die de lijdensweg van Christus voorstelden.

De parken in Nederland zijn veelal rond de eeuwwisseling ontstaan en werden tot aan de Tweede Wereldoorlog intensief gebruikt. Vandaag de dag liggen veel parken er echter verwaarloosd bij en de kans op restauratie is uiterst klein. Om aan te tonen dat het hier om unieke monumenten gaat, moeten we bij het begin beginnen.

De kruisweg

De kruisweg is in de meeste gevallen essentieel voor een religieus park; juist de lijdensweg van Christus sprak tot de verbeelding en leende zich uitstekend voor privé-devotie. De kruisweg bestaat uit een bepaald aantal 'staties', welke veertien scènes uit Jezus' lijden laten zien. De kruisweg is al vele eeuwen in gebruik en heeft een opvallende ontstaansgeschiedenis. Voor het ontstaan ervan moeten we terug naar de eerste eeuwen van onze jaartelling. Al kort na de dood van Christus kwamen talloze pelgrims uit de hele christelijke wereld naar Jeruzalem om de plaatsen te bezoeken waar 'de Zoon van God' geleefd, gewerkt en geleden had. Al snel werden daar kerken en kapellen gebouwd voor de vele gelovigen die deze 'heilige' plaatsen wilden vereren. De Romeinse keizer Constantijn bijvoorbeeld liet in Jeruzalem enkele basilica's bouwen, zoals de Heilig Grafkerk en de Kerk van de Verrijzenis.

Er was in die tijd echter nog geen sprake van een vaststaande route die langs deze monumenten ging. Pas na de 11de eeuw vond men aanwijzingen over een zogenaamde 'Via Sacra', de heilige weg. Dit was een route die de pelgrims, onder leiding van de Franciscanen van Sion, volgden om de verschillende heilige plaatsen te bezoeken. Vanuit de Heilig Grafkerk werden vele monumenten bezocht, die een relatie zouden hebben gehad met het leven en vooral met het lijden van Christus. In de 13de eeuw werd pas voor het eerst gesproken over een aantal haltes die de lijdensweg aangaf. Van een echte kruisweg, de Via Crucis, sprak men echter pas in de 15de eeuw.

Om de heilige plaatsen aan te duiden sprak men van 'staties'. Het woord statie is ontstaan in het Romeinse leger en werd later in de christelijke wereld overgenomen. De Engelse pelgrim William Wey, die in 1458 en 1462 het Heilig Land bezocht, sprak in zijn reisverslag over staties, wanneer hij het had over de monumenten langs de lijdensweg. Ook een Spaanse pelgrim gebruikte het woord 'staties' (estaciones) speciaal voor de heilige plaatsen langs de weg naar Golgotha. In zijn verslag werden vijf staties genoemd. In de vele verslagen die we vandaag de dag nog kennen, wordt dan weer over drie, dan weer over vijftig staties gesproken. Richtlijnen voor de juiste aantallen kende men nog niet; vast stond echter wel dat de route werd begonnen bij de Heilig Grafkerk.

In 1517 kwam de Engelse priester Richard Torkington naar de stad Jeruzalem, waarover ook hij een uitgebreid verslag schreef. Voor het eerst werd de route echter in goede volgorde beschreven, namelijk vanuit het Huis van Pilatus, waar Christus veroordeeld was. Het lijkt erop dat de Franciscanen dit van hem hebben overgenomen, want vanaf die tijd begonnen ook zij de lijdensweg van daaruit te bewandelen. De lijdensweg werd nu gezien als een op zichzelfstaande route en als de belangrijkste devotionele oefening in het Heilig Land, waarvoor een volledige aflaat te verkrijgen was.

Veel pelgrims keerden na hun tocht door het Heilig Land terug naar hun woonplaats met het voornemen daar na te maken wat ze in Palestina hadden gezien. Niet alleen konden de achtergeblevenen zien hoe de heilige monumenten eruit zagen, maar ook kon de pelgrim zo de heilige plaatsen in herinnering houden en ze vereren wanneer hij of zij wilde. De kopieën konden bestaan uit afbeeldingen

en beschrijvingen of uit waarheidsgetrouw nagemaakte gebouwen en landschappen. De op ware grootte gekopieerde monumenten werden vaak in een passend landschap geplaatst om de sfeer van het Heilig Land zo goed mogelijk weer te geven.

Men beeldde het lijden van Christus aanvankelijk uit aan de hand van zeven taferelen. Omdat zeven een heilig getal is en veel voorkomt in de Bijbel, leek dat aanvankelijk het meest geschikte aantal voor de staties van de kruisweg. Een van die zeven taferelen is de val van Christus onder het zware kruis. In Jeruzalem werden stenen geplaatst op de plaatsen waar Christus gevallen zou zijn. Op afbeeldingen van deze zogenaamde 'voetval' van Christus werden deze stenen vaak afgebeeld. Na verloop van tijd hield men de als monument geplaatste steen voor de oorzaak van de val. De naam voetval werd steeds vaker ook gebruikt voor de andere scènes uit het lijden van Christus en duidde op de knieval die de gelovigen maakten voor de heilige monumenten.

In de middeleeuwen werden veel monumenten met zeven staties opgericht. Met name in het Duitstalig gebied en in het Nederlandse Limburg waren veel voetvallen te vinden. In het Limburgse Echt zijn vandaag de dag nog steeds zeven voetvallen te bewonderen. De zeven kleine witte huisjes werden driehonderd jaar geleden opgericht en bevatten voorstellingen van de Zeven Smarten van Maria.

Na verloop van tijd voldeden de zeven voetvallen niet meer. De gelovigen waren er van overtuigd dat er meer plaatsen moesten zijn, waar Christus was langsgekomen. In 1471 werd in Nederland een boek over de kruisweg geschreven door een priester genaamd Bethlem. Het boek werd diverse malen herdrukt en vertaald en bleek uitermate populair. Zijn kruisweg bevatte zesentwintig staties, waaronder de eigenlijke lijdensweg van negen staties, van de veroordeling van Christus tot zijn begraving. Het boek van Bethlem was de aanleiding voor het verschijnen van een hele serie kruiswegboeken, waarin steeds andere aantallen werden genoemd. Het meest populaire boek was van de Delftse priester Adriaan Cruys, ofwel Adrichomius. Zijn werk "Een beschrijving van Jerusalem, zooals het was in den tijd van Christus" beschreef een kruisweg die, uitgebreid met twee extra staties, de definitieve kruisweg zou gaan worden. Hij beschreef de volgende twaalf staties: Veroordeling, Kruisdraging, Eerste Val, Ontmoeting met Maria, Simon van Cyrene, Veronica, Tweede Val, Weenende Vrouwen, Derde Val, Ontkleding, Kruisiging en Dood. Hieraan werden nog de Kruisafname en de Begraving toegevoegd. De katholieke kerk erkende deze kruisweg echter pas in 1741.

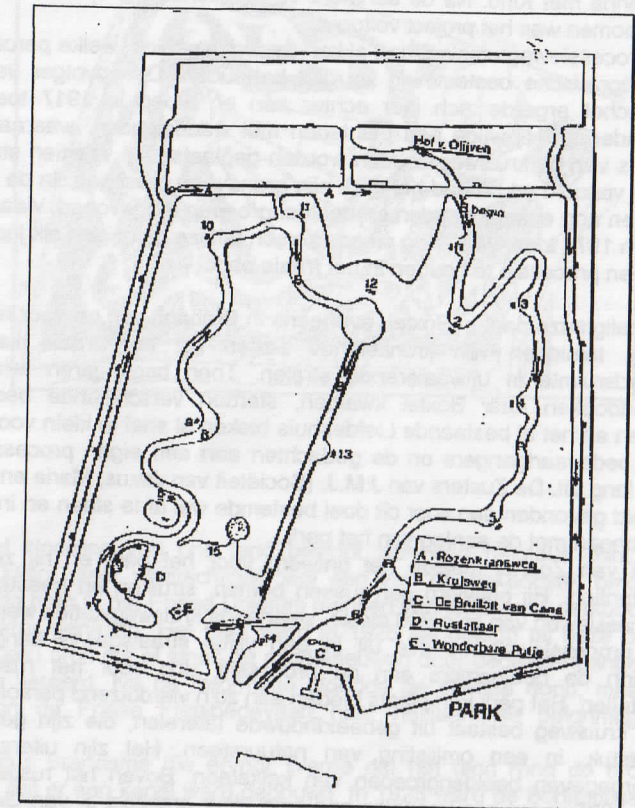
De kruisweg in Nederland

In Nederland zijn helaas nauwelijks voorbeelden te vinden van oude kruiswegen. Tijdens de beeldenstorm werden de meeste religieuze kunstwerken verwoest en kruiswegen die langs wegen waren geplaatst of in een weiland stonden waren daarvan een makkelijk slachtoffer. Wel weten we dat veel 19de-eeuwse kruiswegen dáár zijn geplaatst waar ooit een middeleeuwse kruisweg had gestaan. In het plaatsje Nederasselt bij Nijmegen werden in 1928 en 1972 resten

gevonden van twee laat-middeleeuwse kruiswegstaties. Het zijn brokken hardsteen waarop de Veroordeling en Simon van Cyrene zijn afgebeeld. De 19de eeuw bood echter mogelijkheden om opnieuw kruiswegen aan te leggen. Door het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 kon het katholicisme zich weer naar buiten toe manifesteren. De geestelijkheid nam hierbij een belangrijke plaats in. Het aantal congregaties, voor zowel mannen als vrouwen, nam fors in aantal toe. De geestelijken stimuleerden de oprichting van eigen verenigingen, zodat het contact met 'andersdenkenden' zoveel mogelijk werd beperkt. Het kerkgebouw werd naast godshuis tevens een soort gemeenschapshuis en elke nieuw te bouwen kerk moest een volkskerk zijn, waar de mensen bij de dienst betrokken werden. Naast de oprichting van eigen verenigingen organiseerde de kerk ook diverse festiviteiten om de gelovigen aan zich te binden. Een van die festiviteiten was de processie, welke aan het eind van de eeuw steeds vaker werd georganiseerd. In veel plaatsen mochten (en mogen) processies officieel niet op straat gehouden worden. Dit was voor veel parochies aanleiding een park of tuin aan te leggen bij hun kerk, waar dan processies konden plaatsvinden zonder de wet te overtreden. De gelovigen kregen de gelegenheid in een rustige en een vaak zeer fraai aangelegde tuin tot bezinning te komen en God te vereren. Veel bekende bedevaartplaatsen gingen over tot de aanleg van zo'n 'processiepark', vaak met een altaar erin zodat er ook diensten konden worden gehouden. In het Limburgse Steijl bevindt zich een processiepark waarin alleen een altaar staat, temidden van een groot grasveld. Vaak werden echter grote aantallen beelden in het park geplaatst om de gebeden kracht bij te zetten en te visualiseren. Hoogtijdagen binnen het katholicisme werden met veel ceremonieel gevierd, waarbij soms een spectaculair programma werd verzorgd. De bedevaartsweek was het sociale, economische en religieuze hoogtepunt van het jaar. De processie veranderde in een bonte stoet met vlaggen en vaandels; voorstellingen ontleend aan bijbelse verhalen werden meegedragen. Voor of na de tocht door het dorp of de stad kwam men langs de kruiswegstaties of andere monumenten in het park, waarna men plaatsnam op houten bankjes voor het altaar om de gebedsdienst bij te wonen. In veel gevallen waren deze banken al in het park aanwezig, hoewel er tijdens hoogtijdagen zoveel gelovigen kwamen dat velen de dienst staande moesten bijwonen. Buiten deze speciale gelegenheden konden de gelovigen op elk gewenst moment naar een processiepark gaan om daar alleen de kruisweg te bidden of te genieten van de stilte en de natuur om zich heen.

Enkele religieuze parken

Een zeer bijzonder park bevindt zich in de Noordbrabantse plaats Handel. Daar is niet alleen een kruisweg te vinden, maar zijn er ook kapelletjes met voorstellingen van de Geheimen van de Rozenkrans en diverse levensgrote beeldengroepen; dit alles temidden van hoge bomen en talloze struiken en planten.

In 1904 kreeg de toenmalige rector van de parochie het idee om een processieweg met bidkapellen aan te leggen achter de kerk van Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming. Deze rector, Van Laarschot genaamd, kreeg toestemming van de bisschop om een park aan te leggen. Tussen 1904 en 1906 werd dan ook begonnen met de aanleg van een processieweg. In 1906 plaatste men de vijftien kapellen met de Geheimen van de Rozenkrans, waarin 70cm hoge, neogotische beelden werden geplaatst. Twee jaar later werd de

zogenaamde Benedictiekapel gebouwd met daarin een beeld van de gezeten Madonna met Kind. Na de aanplant van achtenzestig iepen en achtenzeventig lindebomen was het project voltooid.

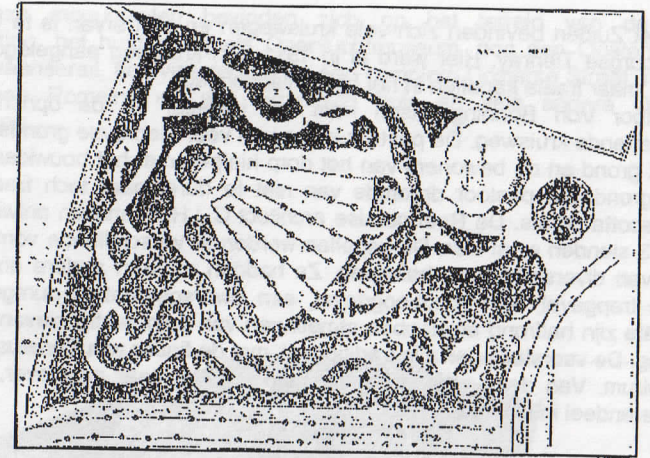
De processieweg omsloot een akker- en weidegebied, welke percelen nog jaren hun agrarische bestemming zouden behouden. De opvolger van rector Van Laarschot ergerde zich hier echter aan en vroeg in 1917 toestemming tot verandering. Hij wilde een plantsoen met wandelpaden, waaraan de veertien staties van de kruisweg zouden worden geplaatst. De veertien staties waren in 1918 voltooid en nu had het park zijn grondvorm gekregen. In de loop der jaren werden nog enkele beelden en beeldengroepen toegevoegd, waardoor het park pas in 1977 klaar was. Nog steeds komen talloze gelovigen elk jaar naar Handel om een processie te houden in het fraaie park.

Het religieuze park in Boxtel, eveneens in Brabant, valt op door haar bijzondere vorm: temidden van kronkelende paden ligt een fraaie kapel met een gebedsruimte in uitwaaijende stralen. Toen begin jaren twintig de Heilig Bloeddoeken naar Boxtel kwamen, startten verschillende bedevaarten. De tuinen en het al bestaande Liefdeshuis bleken al snel te klein voor deze toeloop van bedevaartgangers en de gedachten aan een eigen processiepark bleven niet lang uit. De Zusters van J.M.J. (Sociëteit van Jezus, Maria en Josef) werden bereid gevonden een voor dit doel bestemde wei af te staan en in 1924-25 werd begonnen met de aanleg van het park.

Paul van Zoghel maakte het ontwerp voor het park en hij zorgde voor de beplanting. Hij ontwierp een tussen bomen, struiken en heesters slingerende processieweg van zo'n 800 meter, waarlangs kruiswegstaties werden opgesteld. De processieweg mondde uit in een vijftal straalsgewijs aangelegde lanen, waarin de deelnemers aan de processie zich voor het rustaltaar konden opstellen. Het park kon plaats bieden aan zo'n vierduizend personen.

De kruisweg bestaat uit gebeeldhouwde taferelen, die zijn geplaatst op een voetstuk, in een omlijsting van natuursteen. Het zijn uiterst gedetailleerd weergegeven beeldengroepen van kalksteen. Boven het rustaltaar, daterend van 1925, werd een koepeltje geplaatst door architect J. van Groenendaal. De koepel werd op granieten zuilen geplaatst en is uitgevoerd in renaissancistische stijl, met een tempelfronton aan de zijde van de vijf uiteen waaierende lanen.

Het park heeft in 1944 veel geleden: militaire groepen werden er gelegd en inslaande granaten richtten grote schade aan. In de jaren zestig en zeventig zette het verval door en een gedeelte van het terrein werd afgestaan voor de bouw van een school. Toen het terrein in 1984 in handen kwam van de gemeente verdween het rustaltaar en bleek een deel van de staties spoorloos.

Ook in het Noorden van ons land bevindt zich een religieus park. Het is weliswaar klein, maar waarschijnlijk wel een van de bekendste, omdat door water van de bron in het Friese Dokkum mensen van kinkhoest, verkoudheid en andere ziektes genazen. Het park werd in 1925 aangelegd bij deze bron van Bonifatius, een bron die al sinds de middeleeuwen door bedevaartgangers werd bezocht en vereerd. Na de reformatie bloedde de devotie dood, maar vanaf 1919 begon de Friese Fietsbedevaart haar halfjaarlijkse pelgrimage naar Dokkum.

Het was Titus Brandsma die ervoor ijverde dat het land rond de bron werd gekocht en dat er een kapel werd gebouwd. In 1925 werd de Bonifatiusstichting in het leven geroepen en er werd begonnen met de aanleg van park. Parken in Brielle en Roermond dienden tot voorbeeld. In het park voor de kapel staan veertien kruiswegstaties van de beeldhouwer Jacq. Maris uit Malden. De staties zijn uitgevoerd in met bruine tinten geglazuurd terracotta en bevatten dramatische afbeeldingen van de lijdensweg van Christus. In tegenstelling tot de meeste andere kruiswegstaties zijn deze niet uitgevoerd in neogotische maar in expressionsistische stijl. De staties zijn opgenomen in kleine kapellen, opgetrokken uit kloostermoppen van afgebroken kloosters uit Friesland. Naast het processiepark ligt de Bonifatiuskapel, een gebouw in de vorm van een neoromaans amfitheater, waarin ruim zestienhonderd bedevaartgangers kunnen plaatsnemen.

In het Zuiden bevinden zich vele kruiswegen en een ervan is te vinden in het Limburgse Tienray. Hier werd al in 1911 een kruisweg aangelegd. Geen park hier, maar fraaie kapellen in het boerenlandschap.

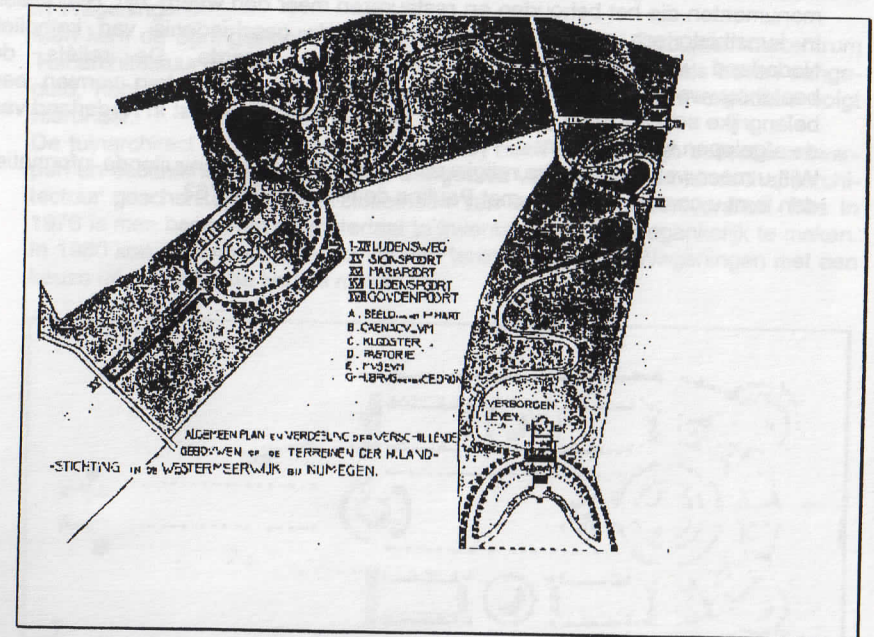
Pastoor Von Bönninghausen nam het initiatief tot de oprichting van de betreffende kruisweg. De pastoor kreeg van veel Tienrayse grondeigenaars een stuk grond en de bewoners van het dorp hielpen met het bouwklaar maken van de grond. De pastoor droomde van niet te dure maar toch fraai afgewerkte terracotta reliëfs. De Roermondse architect C.J.H. Franssen ontwierp ze, en in 1913 stonden er al vier. De kapellen werden in verschillende vormen gebouwd en van diverse kleuren baksteen. Ze hadden elk een andere afsluiting, zoals een trapgevel, een rondbooggevel, een dwarsgeplaatste puntgevel enz. De reliëfs zijn halfrond en hebben afmetingen van zo'n zestig, zeventig centimeter hoog. De voorstellingen zijn traditioneel, met de figuur van Christus steeds in het centrum. Van deze veertien staties zijn er nog maar acht over, waarvan het meerendeel in slechte staat.

De Heilig Landstichting is met zijn 45 hectare het grootste religieuze park van ons land. Het werd in 1911 opgericht door de Waalwijkse kapelaan Arnold Suys. Tijdens de verschillende bedevaarten naar het Heilig Land was hij zo onder de indruk geraakt van wat hij zag, dat hij, eenmaal thuis, een soort miniatuur Palestina wilde maken. Hij wilde er een Heilig Hartbasiliek bouwen, de Cenakelkerk, verwijzend naar het Laatste Avondmaal en vervolgens zouden er nabootsingen moeten komen van onder andere een geboortegrot en een kruisweg. Rond deze monumenten moesten zich kloosters vestigen, moesten 'opvoedingshuizen' worden gebouwd en als toppunt moest de katholieke universiteit er komen.

Op 6 februari 1911 kwam Suys met het voorstel om te beginnen met de bouw van een kerk en een klooster; de kerk als gedachteniszaal van het Laatste Avondmaal, het klooster voor de zusters die de altijd durende aanbidding op zich zouden nemen. Het ontwerp voor de kerk kwam van de architect Jan Stuyt en werd in 1915 uitgevoerd. Meteen na de voltooiing ervan werd begonnen met de aanleg van de kruisweg. Op Palmzondag 1916 werden drie houten kruisen op de grote betonnen Calvarieberg geplaatst en werden dertien gedenkstenen met houten kruisjes erin op het terrein geplaatst. Als eerste in Nederland waren de afstanden tussen de stenen exact gelijk aan die tussen de staties in Jeruzalem.

Om het geheel te verlevendigen en aantrekkelijk te maken voor de beschouwers werd besloten voorstellingen te maken bij de staties. Sommige staties werden voorzien van ruimtelijke voorstellingen, zoals het Heilig Graf en het Paleis van Pilatus, anderen in reliëf, tegelwerk of mozaïek. Voor het Paleis van Pilatus had de kunstenaar Piet Gerrits een maquette ontworpen, welke geënt was op de Romeinse architectuur. De gerealiseerde voorgevel van het paleis heeft een plat dak en arcadebogen op de eerste verdieping. De twee zijpartijen springen naar voren en omsluiten een naar een colonnade leidende trap. Door middel van gepolychromeerde betonnen beelden werden gebeurtenissen die rond het paleis hadden plaatsgehad in scène gezet. Deze beelden werden in de jaren tachtig weer verwijderd.

Naast deze monumenten bevinden zich op het terrein van de Heilig Landstichting, het huidige Bijbels Openluchtmuseum, nog een Oosters Dorp, een Karavaanserail, een vissersdorp en een complete Oosterse Straat, met een Grieks, een Romeins en een Egyptisch huis en vele andere Oosterse bouwwerken.

Tenslotte...

Zijn er in Nederland nog zo'n twintig andere religieuze parken toegankelijk voor het publiek. Ze zijn over het hele land verspreid, met een concentratie in Limburg en Noord-Brabant. Van Brielle in Zuid-Holland tot Hasselt in Overijssel

en van Tilburg in Noord-Brabant tot in Sittard in Limburg zijn deze religieuze monumenten in de openlucht te vinden. Ook in Vlaanderen zijn veel van dergelijke parken te vinden, vaak nog veel gebruikt en goed onderhouden. Helaas worden veel parken en kruiswegen in Nederland slecht of helemaal niet onderhouden, waardoor de staat waarin ze verkeren uitzichtloos lijkt. Ook vandalisme zorgt ervoor dat de parken er niet meer goed uitzien. Al snel na de Tweede Wereldoorlog zette het verval in van een aantal parken en nadat het geloof in de jaren zestig een dieptepunt had gekend was er van renovatie en onderhoud helemaal geen sprake meer. Enkele parken zijn echter tot op de dag van vandaag in gebruik en worden met liefde en grote zorg gekoesterd.

Wanneer men de waarde van deze parken evenwel niet kan inschatten, zullen velen binnen nu en enkele jaren voorgoed verdwenen zijn. Het zijn unieke monumenten die het behouden en restaureren meer dan waard zijn. Niet alleen in kunsthistorisch opzicht, maar ook voor de geschiedenis van katholiek Nederland vertegenwoordigen ze een grote waarde. De reliëfs, de beeldhouwwerken en de architectuur in de religieuze parken vormen een belangrijke schakel in de geschiedenis van de religieuze kunst in Nederland van de afgelopen twee eeuwen.

Wilt u meer weten over deze religieuze parken of heeft u aanvullende informatie, dan kunt u contact opnemen met Paulina de Nijs, 080-790763.